

Id. Horánszky Nándor: Deák Ferenc lelkialkata és befolyása politikai pályájára

Sajtó alá rendezte: Ifj. Horánszky Nándor. Kairosz Kiadó, Budapest, 2003. 155 oldal

„A PSZICHOHISTÓRIA... A TÖRTÉNELEMBEN SZEREPET JÁTSZÓ
MOTIVÁCIÓ TUDOMÁNYA.”

Középiskolás koromban gyakran hallhattam, hogy a „mi lett volna, ha” típusú kérdéseket nem szabad feltenni, mert azok történetietlenek és tudománytalanok. Az egyetemen ezt már ritkábban mondták, sőt, gyakran egy „bár” szócska hozzátételével éppen ilyen jellegű kérdésfeltevésre biztattak. Többen kifejezetten alternatívákról, döntési lehetőségekről beszéltek, ami a múltat sokkal életszerűbbé, a nagy történelmi alakokat emberibbé tette. Miért döntött így? Miért nem úgy? Vajon végiggondolta döntése lehetséges következményeit? Ha igen, akkor talán mi is belehelyezkedhünk az illető helyzetébe, ha kellő szorgalommal, szükséges kritikával elemzett, megfelelő mennyiségű információt gyűjtünk össze, és ha van bennünk elegendő empátia és intuíció. Ha elég jól dokumentált az adott történelmi szituáció, mi is végiggondolhatjuk ugyanazokat az érveket, és végül mi magunk is meghozhatjuk ugyanazt a döntést – vagy éppen egy másikat. És „a későn születés kegyelméből” rögtön el is bírálhatjuk az illető múltbeli személy döntését. Ezek után könnyedén ítélezhetünk is: Kossuth jól döntött, amikor kimondatta a trónfosztást, Napóleon rosszul tette, amikor megtámadta Oroszországot, és így tovább. A történelem voltaképpen ilyen egyszerű.

De valóban az? Valóban „dönthetünk” mások helyett? Belebújhatunk egy-egy történelmi személyiség bőrébe? Lehetünk – mondjuk egy történelmi szeminárium keretében – Napóleonok, Kossuthok vagy Deákok? Eljátszhatjuk Horthy vagy Nagy Imre szerepét egy-egy sorsfordító történelmi szituációban? „Ők” leszünk-e egy ilyen játék esetében?

Nyilván nem. Nem is lehetünk. Ha rendelkezésünkre állna is az összes információ, amelyeket mérlegeltek a döntésük meghozatalakor, ami már eleve eléggé valószínűtlen, akkor sem tudunk az ő fejükkel gondolkozni. Az összegyűjtött tények alapján mi csak a döntés racionális oldalát tudjuk – esetleg – rekonstruálni, ám ez a döntés a mi döntésünk lesz, mely a mi egyéb ismereteink, a mi gondolkodásunk, a mi érzelmi és lelki beállítottságunk függvénye. Az egykori történelmi személyiség lelkében dúló viharok, az ő személyisége, jellemző tulajdonságai (félelmek, előítéletek, határozatlanság, fellobbanó lelkesedés, és még sok-sok más, a döntés észszerűségét befolyásoló, alapvetően nem racionális jellegű szempont) számunkra sokkal nehezebben megfogható és teljesen szinte alig rekonstruálható. Igen keveset tudunk régen meghalt személyek (részben elfojtott) szenvedélyeiről, pozitív vagy negatív előítéleteiről, keserű tapasztalatokon alapuló jogos félelmeiről, vagy csak kóros szorongásairól. De aktuális testi, fizikai állapotuk is fontos lehetett, hiszen adott esetben ez is lehet egy döntés, egy esemény, egy viselkedési forma akár legfontosabb oka. Jókainak (per-

sze nem a történelmi hitelesség igényével írt) regényében, *A kőszívű ember fiai* című könyvben Haynau „a fejfájások éjszakáján” dönt úgy, hogy mégis kegyelmet ad a halálra ítélték utolsó csoportjának. Feljegyzések szerint Napóleon fáradt volt, ezért egy kicsit lefeküdt pihenni a Waterloo-i csata kevésbé lényegesnek ítélt szakaszában. A Szovjetunió vezetői a nyolcvanas évek elején az öregkor különböző betegségei miatt több ízben döntésképtelennek bizonyultak. Ugyanakkor egy-egy betegség, rosszullet sok esetben akár a kortársak számára is ismeretlen maradt, holott a döntést akár alapvetően meghatározta, így ennek történelmi megismerésére igen kevés esélyünk lehet, különösen a régmúlt századok vizsgálata esetén.

De teljesen irracionális lelki okok, az örültségbe hajló érzelmek, szenvedélyek is állhattak egy-egy fontos cselekedet mögött. A Ronald Reagan amerikai elnök ellen 1981-ben merényletet elkövető John Hinckley tettével egy távolról imádott filmszínész, Jodie Foster figyelmét akarta magára irányítani. Ha a nyomozás során mindezt nem vallja be, tettének indítékaira sohasem derül fény. Amennyiben megöli az elnököt, az örült merénylő a világpolitika alakulását is befolyásolhatta volna. A racionálisan gondolkodók számára merényletének indoka teljesen beteges, örült és irracionális. Ám be kell látnunk, hogy egy-egy döntés megszületésekor mások sem kizárólag racionális szempontokat vesznek figyelembe. Ha az érzelmek, indulatok, szenvedélyek tudatos ki-küszöbölését talán el is érhetjük, általános lelki beállítottságunkat, személyiségünk alapvonásait nem tudjuk levetkőzni. Mint ahogy egy esetleges testi vagy lelki betegség hatásától sem tudjuk magunkat mentesíteni. Így ha az események mögé akarunk látni, ezeket a szempontokat is érdemes figyelembe venni történelmi elemzésünk során.

Csak hogy ez még akkor is nehéz, ha saját magunk nemrég meghozott döntéseit próbáljuk elemezni. Ebben segítségünkre lehet egy kitűnő pszichiáter, néhány igazán jó és minket alaposan ismerő barát, vagy talán az is, ha sok Woody Allen-filmet nézünk. Ha azt hisszük, hogy ismerjük magunkat, és képesek vagyunk saját magunkat kívülről, hűvös objektivitással és távolságtartó racionalitással szemlélni, elvileg talán elvégezhetünk egy alapos és körültekintő elemzést saját döntésünkkel kapcsolatban. De mit tegyünk, ha nem saját magunkat kell analizálni? És nem is egy személyes ismerősünket, vagy egy kortársunkat, akire ugyanazok a mindennapi élmények és információk zúdulnak, mint ránk, hanem egy régen elhunyt, történelmi alakot, akiről nagyon keveset tudunk?

Úgy tűnik, itt még inkább rá vagyunk szorulva a történészi adatgyűjtésre. Mivel feltételezhető, hogy a döntéshozatal racionális volt, vagy legalábbis a racionalitásra törekvés lényeges szerepet játszott, ezért össze kell gyűjtenünk azokat az adatokat, érveket, figyelembe vett szempontokat, amelyeket hősünk is ismert. Ha az illető személyt mélyebben is szeretnénk megismerni, és megpróbáljuk megérteni személyiségét, célszerűnek tűnik végiggondolni, milyen szellemi hatásokon ment keresztül életében, kik mire tanították iskolás kora óta, milyen könyveket olvasott, mely munkák voltak a legnagyobb hatással rá általában, és különösen a vizsgált történelmi szituációt megelőzően. Kikkel találkozott, miről beszélt velük, mit olvasott közvetlenül a vizsgált esemény előtt, de akár azt is, hogy milyen zenét hallgatott a rádióban. Ha tudjuk, persze. Jó lenne tudni azt is, hogy éppen milyen fizikai, lelki állapot-

ban volt. És egyáltalán: milyen volt általában? Nyugodt és kiegyensúlyozott? Ingerlékeny? Könnyen fellobbanó? Vagy körültekintő és alapos? Befolyásolható? Vagy makacs és konok? Rengeteg kérdés, és a történész szeretne mindezekre választ találni. De lehetséges ez?

Bizonyos típusú kérdéseknél a történész más tudományágak képviselőinek segítségét is igénybe veheti. A pszichológia segítheti a történést az egyes döntések meghozatalát befolyásoló nem racionális elemek feltérképezésénél. Ha a pszichológia segítségével hívásával felvázolhatnánk egy-egy történelmi alak lelki beállítódását, lelkialkatát, az esetleg lehet egy ilyen elem. Ám a pszichohistoria (a pszichológia – különösen a pszichoanalízis – alkalmazása a múltra vonatkozó kutatásokra) sem ad bizonyos tudást: ha valaki például könnyen hevülő – vagy ellenkezőleg: kényelemszerető és kudarckerülő – típus, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy *mindig* a beállítódása, alaptermészete szerint várható, valószínűsíthető lépést teszi meg. Az ember sokféleképpen viselkedik, és ráadásul változhat is. Ennélfogva az így megszerzett tudásunkkal közelebb juthatunk a megértéshez, de nem érhetjük el teljesen azt.

Sajnos a történelmi személyiségek lelkialkata az esetek legnagyobb részében csak töredékesen ismerhető meg. Márpedig ha hiányoznak az ehhez szükséges adatok, nem lehet felvenni az anamnézist sem. Ahogy Botond Ágnes a pszichotörténelemeről írt összefoglalásában fogalmaz, a pszichotörténészek jelentős része a történelmi tények összegyűjtése során nem tartja elsődrendű fontosságúnak a történettudomány módszereit és alaposágát, és emiatt eredményeik erősen megkérdőjelezhetőek lesznek. A pszichohistoria „hol régen volt híres embereket fektet a képzeletbeli pszichoanalitikus díványára, hol a család és a gyermekkor történelmi variációit vizsgálja (pl. olyan múltbeli történéseket elemezve, amelyek az általuk öröknek vélt anyai ösztön tömeges hiányára vagy torzulására utalnak), hol pedig a tömegek, társadalmi csoportok dinamikája mögötti pszichés rugókat igyekszik megtalálni.”¹

A pszichohistoria legfontosabb művelői egyetértenek abban, hogy az általuk művelt tudományág fő célja a történelmi motiváció felkutatása. Ahogy Lloyd de Mause megfogalmazta: „A pszichohistoria nem több és nem kevesebb, mint a történelemben szerepet játszó motiváció tudománya.”² Egy másik neves pszichotörténész, Henry Lawton szavaival: „A pszichohistoria annak a problémának az interdiszciplináris (de elsősorban a pszichoanalitikus alapelvekre épülő) tanulmányozása, hogy az ember miért cselekszik a történelemben úgy, ahogy cselekszik.”³ De Mause jellemző példája: a keresztes háborúkról szóló híres összefoglalásában Steven Runciman mindössze egyetlen oldalt szentel arra a kérdésre, hogy *miért* indult el sok ezer ember a távoli és ismeretlen Szentföldre, míg egy pszichohistorikus éppen erről írná művét.⁴

1 Botond 1991: 12.

2 De Mause, Lloyd: *Introduction*. In: *Les fondation de la psychohistoire*. Paris, 1986, 29. Idézi: Botond 1991: 13–14.

3 Lawton, Henry: *The Psychohistorians Handbook*. New York–London, 1988. Idézi: Botond 1991: 15.

4 Botond Ágnes 1991: 20. Runciman nagy összefoglalása magyarul is olvasható, vö. Runciman 1999.

A pszichohistória alkalmazói számára három fő tematikus műfaj különíthető el, ezek közül az egyik a pszichobiográfia, a másik a gyermekkor történetének pszichológiai vizsgálata révén levont következtetések módszere, a harmadik pedig a társadalmi csoportok kollektív pszichológiájának elemzése.⁵ A pszichohistorikus leggyakrabban a pszichoanalízis módszereit követi, ugyanis mindkettő abból indul ki, hogy az emberi cselekedetek mozgatórugói nem feltétlenül logikusak és pragmatikusak, lehetnek irracionálisak, sőt, akár öndestruktívak is.⁶ Erikson szerint a pszichiáter és a terapeuta voltaképpen közösen írja meg a páciens „történelmét”, így a történelmi személyiség is leírható ezzel a módszerrel. Ennek során a pszichotörténészek a szigorúan vett tudományosság számára olykor eretneknek tűnő fogásokat is bevetnek: az érzelmek, az intuíció, a fantázia és az analógiás gondolkodás is segíthet a vizsgált személyiség megértéséhez. Botond Ágnes szellemes hasonlatával élve, a pszichohistorikus munkamódszere hasonlít Agatha Christie hőséhez: Miss Marple is csak ül, kötetget, meghallgatja a felügyelő racionális elemekből logikusan felépített magyarázatát, valamelyik részletről eszébe jut a falujában, St. Mary Meadben élő mészároslegény vagy a lelkész felesége, és a hivatásos rendőröket sokszor az örületbe kergető analógiája a krimi végén mégis elvezet a megoldáshoz. Ugyanakkor – hangsúlyozza teljes joggal Botond Ágnes – a módszer csak a felügyelő által összegyűjtött információk segítségével lehet eredményes, tehát a jó pszichohistóriában éppúgy elengedhetetlen a történész által kellő kritikával összeállított ténygyűjtemény, mint az azok elemzésénél alkalmazott pszichológiai módszerek.⁷

DEÁK FERENC ALAKJA PSZICHOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBN

Deák Ferenc alakja kifejezetten alkalmasnak tűnik arra, hogy egy pszichobiográfia címszereplője legyen. Egyrészt felkészültsége, tudása, erkölcsi tisztessége, elvhűsége a 19. századi magyar történelem legnagyobb alakjai közé emelte, másrészt alkalma is volt az ország, a nemzet sorsát meghatározó döntésekben nem csupán közreműködni, hanem azokat állásfoglalásával, véleményével alapvetően meghatározni. Deák személyének fontossága megkérdőjelezhetetlen, ám személyisége annál több kérdőjelet vethet fel.⁸ Szinte legendás, „táblabírói” passzivitása, kényelemszeretete, bölcs és mérsékelt viselkedése és közvetítői szerepe a politikai ellenfelek között jogosan veti fel a kérdést, hogy mindezek csupán Deák tudatos, racionális döntésének eredményei, felvett viselkedési és politikai magatartási formák, avagy egy akaratától jórészt független lelkialkatról van szó. Ha alaposabban megvizsgáljuk politikai pályafutását, az aktív és passzív szakaszok váltakozását tapasztalhatjuk: némi vonakodást követően bátyja helyett kerül a pozsonyi diétára 1833-ban, majd 1842/43-

5 Botond 2003: 547–548.

6 Botond 2003: 19.

7 Botond 1991: 98–99.

8 „Deák Ferenc (politikus) személyisége mindmáig rejtély a magyar államférfiak XIX. századi sorában.” Takács 1991: 9.

tól fokozatosan visszahúzódik, s a felajánlott zalai mandátumot nem fogadja el, így sem az 1843/44-es, sem az 1847/48-as országgyűlésre nem megy el. Az 1848. márciusi változások hatására Batthyányék mégis azonnal Pozsonyba hívják, ahol elvállalja az igazságügyi miniszterséget, ám 1848 őszén visszavonul. Még részt vesz a Windischgrätzhez menesztett küldöttségben, de 1849-től kezdve politikai passzivitásba vonul, sőt, ez lesz a példa a liberális magyar politikusok számára. Mindebből az alkotmányosság rövid életű feltámasztásakor, 1860–61-ben lép ki, és az országgyűlés egyik vezéralakja lesz, hogy azután pár év kényszerű szünet után ismét a magyarországi politika első számú tekintélye lehessen, és megalkothassa élete fő művét, a kiegyezést. 1867 után azonban ismét fokozatosan háttérbe húzódik, és bár tekintélye folytán a legfontosabb kérdésekben a miniszterek rendre kikérik véleményét, ám az elvileg nevét viselő kormánypárt nem mindenben fogadja meg tanácsait, így ki is fakad: „Az ördög a ti vezéretetek, nem én”. Az Angol királynő szállodába visszaszorulva, egyre súlyosabb betegség után éri a halál.

Nyilvánvaló, hogy Deák politikai pályafutásának hosszú és visszatérő passzív korszakai részben az országra nehezedő zsarnokság kényszeréből fakadtak, vagy más módon is, így pl. idős korában betegeskedésével magyarázhatók. Ebből a szempontból különösen érdekes az 1840-es évek közepén tapasztalható visszahúzóódás, mely önkéntes, és a liberális ellenzéki vezérek nemtetszésével találkozódik, akik sürgetik Deák visszatérését a politikai élet élvonalába – jórészt hiába. Vajon ekkori passzivitása mögött nem kereshetünk aktuális politikai okok mellett mélyebb, Deák lelkialkatára visszavezethető motívumokat? A politikai szereplésről lemondó Deák vajon nem valamilyen testi vagy még inkább lelki betegség miatt dönt így?

Ezekre a kérdésekre is keresi a választ munkájában id. Horánszky Nándor (1899–1976). A szerző történelmi név viselője. Nagyapja, szintén Horánszky Nándor (1838–1902), Apponyi Albert gróf ellenzéki pártjának vezető politikusa, majd miután a Nemzeti Párt beolvadt a kormányzó Szabadelvű Pártba, alig egy hónapon keresztül, haláláig kereskedelemügyi miniszter. A szerző édesapja, Horánszky Lajos (1871–1944) a *Tisza István élete és kora* című monumentális munkában⁹ a dualista korszak második feléről rajzolt rendkívül adatgazdag képet. A két kötetben megjelent, összesen több mint ezer oldalra kiterjedő könyv ma is használható a kor politikatörténete iránt érdeklődők számára, bár szemlélete, nyelvezete ma már kissé régiesnek hat. Ugyanez elmondható a Deákról szóló, mintegy másfélszáz oldalas kötettről is, melynek szövegét 1949-ben kezdte papírra vetni az ideg- és elmeorvos szerző (151.). A kézirat egy része már korábban napvilágot látott az Antall József által szerkesztett *Orvostörténeti Közleményekben*,¹⁰ ám a 2003-as Deák-év alkalmából a család a teljes kézirat megjelentetésével kívánt tisztelni Deák emléke előtt. (154–155.)

Deák lelkialkatának feltérképezéséhez Horánszky nem a pszichoanalitikus módszert választotta, hanem Ernst Kretschmer (1888–1964) német ideggyógyász alkattanai tipológiájából indult ki. (Az *Orvostörténeti Közleményekben* megjelent

9 Vö. Horánszky 1994.

10 Horánszky 1972: 13–32.

cikk orvos lektora meg is jegyezte, hogy talán szerencsésebb és több eredményt hozó lett volna a mélylélektani megközelítés.¹¹⁾ Kretschmer annak az ókorig visszavezethető gondolkodási hagyománynak saját korában jeles képviselője volt, mely az emberek testalkata és vérmérséklete, lelkialkata között keresett összefüggéseket. Már az ókori Indiában megkülönböztettek gazella, szarvastehén és elefánttehén típusú nőket, ill. nyúl, csődör és bika típusú férfiakat. A legismertebb tipológia azonban Hippokratész nevéhez köthető, aki az emberi testnedvek különböző arányában és működésében kereste az emberek típusokba sorolásának alapját. Hippokratész eredetileg csak kolerikus és flegmatikus alaptípusokról írt, majd ez kb. 500 évvel később Galénosz révén kiegészült a szangvinikus és melankolikus típusal.¹² Ha a tipológia alapja ma már teljesen elavultnak is mondható, maguk a típusjelölő szavak a mindennapi közbeszédbe is bekerültek.

A későbbiekben is népszerű volt az a megközelítés, hogy az emberek testi alakja belső tulajdonságokkal is összefügg. Johann Kaspar Lavater (1741–1801) az átlagos, magas és alacsony emberek eltérő testi és lelki vonásairól értekezett, sőt, megalakította a vérmérsékleti típusok fiziognómiáját. Franz Joseph Gall (1758–1828) a koponyaalak és a személyiség összefüggéseit vizsgálta. De a szépirodalom is népszerűsítette ezt a gondolatot: elég, ha csak a magas, sovány és könnyen hevülő búsképű lovag meg nyugodt, realista és testes szolgája, Sancho Pansa jut eszünkbe.¹³

Az 1920-as években az alkati tipológia különösen népszerűvé vált, amit a test és lélek egysége gondolatának, illetve az induló endokrinológiai tanulmányoknak köszönhetett. A legismertebb ilyen tipológia megalkotója Ernst Kretschmer német pszichiáter és pszichológus volt. Kretschmer a tübingeni egyetemen volt főorvos (1913–1926), majd tudományos eredményeire is tekintettel Marburg an der Lahn egyeteme idegyógyász professzornak hívta meg, s húsz éven át működött itt.¹⁴ Kretschmer tipológiája közérthető volt, s a három fő testalkat-típus néhány száz speciális elmekórtani eset megfigyelése alapján határozta meg. Munkahipotézise szerint az elmebetegség tulajdonképpen a normális lelki élet kicsúcsosodása, eltorzulása, gátlása vagy fokozódása. Később több ezer egészséges ember vizsgálatával tette alaposabbá megállapításait.¹⁵

Kretschmer három testalkat-típust különböztetett meg: a testes, hízásra hajlamos piknikust, a vékony leptoszomot és az izmos atlétikust. Az egyes testalkatoknál bizonyos idegrendszeri megbetegedések nagy valószínűséggel fordultak elő, így a piknikusok közt nagyon sok volt a kedélybeteg, mániás-depresszív, a leptoszomokra jellemző volt a skizofrénia, míg az atlétikus testalkatúak körében indulatosságot, epilepsziát figyelt meg nagyobb arányban. Természetesen tisztában volt azzal, hogy az emberek nagy többsége nem szenved a fenti betegségek egyikében sem, de az volt a véleménye, hogy a szélsőséges állapotok patológiás ideáltípusokként hoz-

11 Horánszky 1972: 13.

12 Halász–Marton 1978: 6–8, Pléh 2000: 431.

13 Halász–Marton 1978: 10–12.

14 Sillamy 1997: 159, *Lexikon der Psychologie*. 1995: 248.

15 Halász–Marton 1978: 13–14, Pléh 2000: 431.

zájáruznak az egyes testalkatok személyiségképének jellemzéséhez. A testalkatok mellett a lelkialkatot is vizsgálta, és ún. biotípusokat állított fel: ciklotim (nyílt jellemű) és schizotim (zárkózott jellemű) lelkialkatú csoportokat, melyek összefüggnek a testalkattal. A ciklotim lelkialkat sajátosságai közé tartozik szerinte a hirtelen fel-fortyánó, de gyorsan elpárolgó indulat, a kedélyesség, a humor, a társaságkedvelő, szívélyes közvetlenség. A ciklotimek a gyakorlati élet emberei, nem vetik meg az élet örömeit, ezért hajlamosak a kényelemre és nincs bennük különösebben nagy becsvágy. A schizotim csoportba tartozók ezzel szemben zárkózott, kissé bizalmatlan, az ingerekre idegesen, olykor eltúlzottan reagáló emberek, fellépésük merev, rideg. A schizotimek szófukarak, hajlanak az elméleti megközelítésre, akár a fanatizmusra is, mert nehezen alkalmazkodnak a mindennapokhoz. Ezményeik érdekében aszketikus rajongással áldozatokat is hajlandók hozni. (11–14.)¹⁶

Kretschmer az egyes biotípusokon belül is felállított fokozatokat. A ciklotimek egyik szélsőséges állapota a hipomániás jellegű betegségben szenvedők csoportja, a másik a melankolikusoké, s a köztes állapotot szintonnak nevezte el. A schizotimeknél is a túlérzékenyek és az érzéketlenek közötti átmenetbe tartozik a többség. A fentebbi jellemzéseket Kretschmer híres emberekre is átvitte, így arra a következtetésre jutott, hogy a romantikus költők (pl. Schiller, Hölderlin, vagy akár Petőfi) schizotimek, míg a kutató, empirikus módszerekkel dolgozó tudósok (pl. Humboldt) inkább ciklotimek. Úgyszintén a ciklotimek csoportjába sorolta a jól szervező, az ellentétes oldalak között közvetítő gyakorlatias vezetőket (így Luthert és Mirabeaut), míg a schizotim vezetők idealisták és fanatikusok, hideg számítással törnek céljaik felé, mint pl. Kálvin vagy Robespierre.¹⁷

Kretschmer elméletét az tette könnyen érthetővé és népszerűvé, hogy az egyes lelkialkatok és testalkatok összefüggéseire mutatott rá: szerinte a ciklotimek testalkata túlnyomórészt piknikus, míg a schizotimek a leptoszom típusba tartoznak. Kretschmer ugyanakkor figyelmeztetett, hogy az egyes típusok ritkán fordulnak elő tisztán, hiszen különböző típusú emberek szoktak házasodni, így az átmeneti és keverék alkatok (az ún. ötvözetek) a leggyakoribbak, és az is előfordul, hogy a testalkat és a lelkialkat között sincs megfeleltethetőség. (15–16.)

Mint jóformán minden pszichológiai tipológia, Kretschmer is a személyiségnek csak egy, lényegesnek ítélt aspektusát ragadhatta meg, és ennek megfelelően osztályozta az embereket. Mivel a testi vonásokból indult ki, elmélete mára elavultnak számít. A típusalkotásban Kretschmerrel részben egy időben (így Carl Gustav Jung, vagy a náci fajelmélet előtt behódoló Erich és Walter Jaensch), részben utóbb (William Sheldon, Hans Eysenck, stb.) más megközelítéseken alapuló, kifinomultabb rendszerek is születtek, így Kretschmer modelljét ma már nemigen használják.¹⁸ Mivel felállított kategóriái valójában ideáltípusok, és maga is belátta, hogy az emberek többsége az „ötvözetek” átmeneti csoportjába sorolható, így a kevert tulajdonságok miatt az elmélet a vizsgált személyek jellemzéséhez keveset tud hozzátenni.

16 Halász–Marton 1978: 41–58, Pléh 2000: 431–432.

17 Pléh 2000: 432.

18 Sillamy 1997: 266–267, Pléh 2000: 432, Halász–Marton 1978: 15–25.

Horánszky Nándor a kretschmeri megközelítést alkalmazza Deákra, és megállapítja, hogy az egyértelműen piknikus testalkatú politikusra a ciklotim tulajdonságok voltak leginkább jellemzőek. (110–111.) Ugyanakkor nem teljesen „tisztá” lelkialkat, hiszen őseitől mind ciklotim, mind schizotim vonásokat örökölt. (89.) Mindennek Deák életének bemutatása során elsősorban ott lesz szerepe, ahol a szerző Deák passzivitásának okait keresi. Maga a könyv három, egymástól elkülöníthető részből áll. Az első fejezetekben – a kretschmeri tipológia bemutatása (11–16.) után Horánszky Deák Ferenc életrajzát írja meg, kidomborítva a betegségekkel, illetve általában a lelkialkattal összefüggésben ismert adatokat. (21–46.) Ezt követi a könyv legeredetibb része, Deák lelkialkatának vizsgálata. Horánszky előbb összegyűjti az általa ismert irodalomból a Deák jellemére, lelki tulajdonságaira vonatkozó adalékokat, így emberségről, realitásérzékéről, humoráról, etikai elmélyültségéről olvashatunk, de kitér vallásosságára¹⁹ vagy a nőkhöz való viszonyára, melyek a politikus – érthetően – legrejtettebb vonásai. (47–88.) Végül az adatok alapján levont következtetésekkel igyekszik magyarázni Deák betegségét, különösen az 1842 és 1854 közötti életszakasz panaszait. (95–116.)

A munkát általános történelmi fejtegetések zárják, Deák és a legnagyobb alkotásának tartott kiegyezés értékelése. (121–145.) A könyvnek ez a része tartható a legkevésbé sikerültnek, a művelt, történelmi érdeklődésű, ám nem szakmabeli szerző a két világháború közötti szellemiségnek megfelelően dicsőíti hőse nagyságát és tetteit. Ebben a részben viszonylag ritkán kerülnek elő a kretschmeri kategóriák, bár egy helyütt Deákot a „konciliáns közvetítő politikusok” ciklotim típusa „tökéletes megtestesítőjének” nevezi (132.). Deák értékelése itt általában elszakad a kretschmeri elmélettől, és sokkal inkább a Szekfű-féle stílusra emlékeztető, divatjamúlt esszét olvashatunk. Nem tekinthető véletlennek, hogy Horánszky kéziratát Nagy Miklósnak, a jeles Tisza-párti történétírónak és az agg Herczeg Ferencnek mutatta meg. Az is jellemző, hogy a 90. éve felé közeledő írónak éppen a kiegyezésről „nem lélekorvosként”, hanem „patriótaként” megírt fejezet tetszett a legjobban. (153–154.)

Ami Horánszky munkájának értékét és érdekességét adja, az a középső rész, ahol Deák lelkialkatának elemzésével foglalkozik. Ennek lényege jelent meg az *Orvostörténeti Közleményekben* is, így Horánszky mondanivalója elvileg ismert volt a kor kutatói számára. Ennek ellenére csak kevesen (Sándor Pál, Takács Péter, Molnár András) használták, és értékelésére nem nagyon vállalkoztak.²⁰

Horánszky megállapítja, hogy Deák a ciklotim típuson belül a szinten, azaz normális, átlagos csoportba sorolható, s csak idősebb korában mutatkozott nála eltolódás a „nehézvérűség”, a depresszív hajlam felé. (59.) Deák jellemvonásai mind ezt bizonyítják, sorolja a szerző. Társaságkedvelő, emberismerő és emberszerető, jótékony, szerény, jó kedélyű, anekdotázni szerető,²¹ a realitásokhoz ragaszkodó, azaz „Deákban tehát túlnyomó részben megtaláljuk a jellegzetes ciklotim tulajdonságokat”, de a gyakori negatív kísérőjelenségek (haszonlesés, élvhajhászás, jellemtelen

19 Vö. Csorba 1994: 79–86.

20 Sándor 1986, Molnár 1998: 5–20.; értékelve is: Takács 1991.

21 Sándor 1986.

megalkuvás) nélkül. (61.) A megalkuvás tehát elvileg ciklotim tulajdonság volna, azaz Deák lelkialkatából egyenesen levezethető lenne a kiegyezés. Ám Horánszky Kossuthtal és követőivel szemben kitart amellett, hogy Deák etikai elmélyültsége, erkölcsi szilárdsága miatt erről szó sem lehet, és hangsúlyozza, hogy „egész életében egyetlen esetet sem találunk, hogy jobb meggyőződése ellenére akár gyengeségből, akár kényelemszeretetből, lagymatagságból álláspontját feladta, meggyőződését megváltoztatta volna.” (62.) Az általános ciklotim tulajdonságoktól eltérően Deák logikusan gondolkodó, egyszerűen és tisztán fogalmazó, jó szónok, melyek inkább schizotim vonások. (66.)

Különösen érdekes és fontos Deák passzivitásra való hajlama, mely a ciklotimek egyik szélsőségének, a depressziós „nehézvérűeknek” sajátja. Horánszky azonban elemzésével kideríti, hogy itt inkább a nagy ambíciók és a szereplési vágy hiányáról van szó, hiszen amikor Deák látszólag passzív, pl. órákon át az állatkertben kedvenc oroszlánjait vagy medvét nézi, vagy a tüzet bámulja, valójában töpreng vagy szellemi felfrissülést keres. A lustaságnak pedig – mellyel pedig Deák öngúnyval vádolta magát – ellentmondanak idős koráig jellemző hatalmas sétái, melyek szintén alkalmat adnak a gondolkodásra. És ha kellett, bámulatos önfegyelme és az erkölcsi szükség kimozdította passzivitásából, és a közösségért kész volt ismét a küzdőterre lépni. (81–83.) Láthatjuk tehát, hogy Deák lelkialkata alapvetően ciklotim jellegű, melyet néhány kedvező schizotim tulajdonság „rendkívül szerencsés ötvözeté” alakít. (86–87.)

DEÁK ELSŐ PASSZÍV KORSZAKA: 1842–1848

Deák passzivitásának kérdése különösen 1842 és 1848 között vált fontossá.²² A véres korteskedés felett érzett erkölcsi felháborodásra, továbbá betegségére hivatkozva Deák nem vállalta az országgyűlési követséget, és 1847-ben sem lett követ. Ez a visszavonulása sok kortársa szemében súlyos hiba volt, mert a reformereket legtekintélyesebb vezetőjétől fosztotta meg. A szabadságharc és főleg a kiegyezés utáni Habsburg-párti szemlélet pedig egyenesen azzal vádolta Deákot, hogy Kossuth emiatt tudta magához ragadni a vezérséget, és ezáltal indult el Magyarország „végzetes” útján. (29–32, 95–96, 101.) Mivel Deák betegségére is hivatkozott, Horánszky igyekezett felderíteni, hogy pontosan milyen kórban szenvedhetett. Megkísérelte feltérképezni testi panaszait, de a forrásokat elégtelennek és egymásnak ellentmondónak találta, így arra sem tudott egyértelmű választ adni, hogy bizonyosan volt-e szívbaja. (96–108, különösen 106–107.) Ezzel szemben kijelentette, hogy betegsége sokkal inkább lelki eredetű, és pedig búskomorság volt. A depresszió ugyan a ciklotimekre általában jellemző megbetegedés, ám az általában szokásos gyors lefolyás helyett hosszabb ideig elhúzódott, már amennyire az adatok hiánya és Deák némi

22 Király Béla – különben meglehetősen csekély tudományos értékkel bíró munkájában – egyenesen a „Deák mint Fabius Cunctator” címet adta az életrajz ezen fejezetének, és Deák határozatlanságáról is ír. Vö. Király 1993: különösen 97, 102, 104.

hipochondriára utaló kijelentései mellett ez megállapítható. Horánszky a depressziók fajtái közül Deák esetében kizártnak tartja a hisztériás depresszió lehetőségét, mint ahogy a neuraszténias-kimerüléssel depresszió sem lehetséges, hiszen – részben éppen betegsége miatt – ezekben az években Deák orvosi tanácsára sokkal kevesebbet dolgozott. A reaktív, azaz valamely megrázkódtatás, izgalom, külső ok hatására kialakuló depresszió lehetősége már sokkal nagyobb, hiszen mind a politikai események, mind Antal bátyja halála kiválthatott Deákban ilyen kóros következményt. Horánszky azonban mégsem erre, hanem a ciklotim lelkialkatú egyéneknél gyakoribb endogén, azaz alkati adottságú depresszióra gyanakszik. Ez megmagyarázná hosszabb lefolyását, és azt is, hogy Deák passzivitásának és búskomorságának csúcspontja (Horánszky szerint 1846 vége és 1847 eleje) időben távol esett a depressziót esetleg kiváltó csapásoktól, bátyja elvesztésétől vagy a büntetőjogi kódex el nem fogadásával elszenvedett csalódástól. (110–114.) Vagyis Deák passzív magatartása „nem más, mint akkori idegállapotának megnyilvánulása”, és nyomott kedélyét elsősorban a fenti belső, alkati okokkal magyarázhatjuk. A fanatizmus és a becsvágy hiánya csak erősíthette félreállási szándékát, hiszen emberszerető és mérsékelt alkata az erőszaktól ösztönösen irtózott, és „tudjuk, hogy ciklotimek olyan helyzetekben, melyeknek megoldására magukat alkalmasnak nem érzik, gyakran csődöt mondanak”. Vagyis félreállása nem gyávaságból vagy kényelemszeretetésből következett, hanem ez „lelkialkatából folyó és beteges állapota által is elősegített, várható magatartás [volt] olyan helyzetben, mely államférfiúi adottságainak semmiképp sem felelt meg.” (114–115.)

Bár Horánszky általában kifejezetten óvatosan és megengedően fogalmazott, és több helyen kijelentette, hogy Deák egyes cselekedeteinek, vagy éppen most tárgyalt passzivitásának a lelkialkat mellett más okai is lehettek, (pl. 111.) mégis érdemes szembesíteni az ideg orvos-pszichiáter magyarázatát történészek elemzésével.

Horánszky megközelítésmódjához legközelebb már címválasztásában is Hanák Péter járt.²³ A fiatalkori marxizmusát maga mögött hagyó történész a cselekedetek motivációi között az osztályhelyzet determinizmusa helyett felveti „a genetikailag meghatározott alkat, a pszichológiailag értelmezett jellem és a nevelés” szerepét, de Deáknál a pszichoanalitikus megközelítésre csak félbemaradt kísérletet tesz,²⁴ hangsúlyozva, hogy a történelmi szituációban rejlő lehetőségek kihasználása vagy azok félreismerése nagyon sokrétű és bonyolult probléma, melyet a pszichologizáló magyarázatok sokszor túlzottan leegyszerűsítenek. Hanák abban is Horánszky nyomdokain halad (bár nem hivatkozik rá), hogy Deák karrierjének legsikeresebb szakaszait (1833 és 1843 közti reformkori tevékenységét, 1848-as miniszterségét és az 1860 és 1867 közötti éveket) azzal magyarázza, hogy a történelmi szituáció ekkor

23 Hanák 1994: 49–64.

24 „Deák Ferenc életét születésének tragikus körülményei mindvégig beárnyékolják.” Bár „nincs jele annak, hogy Deákot anyja halála a véletlen vétség büntudatával töltötte volna el, de nagyon is valószínű, hogy a fájdalmas árvaság gyerekkorától gátlásokkal, depresszióra való hajlandósággal töltötte el.” A magányosságot oldották a kisvárosi tanulóévek, de nem a társasági élet és a bálók, hanem a közélet lett hivatása (Hanák 1994: 50). Hanák előadásában csak ez a részlet tekinthető lélektani megközelítésnek.

kedvezett leginkább Deák lelkialkatának, ekkor lehetett leginkább érvelő, s nem agitáló szónok, ekkor fejthette ki meggyőződését nyugodt köztanácskozásokon, hiszen Deák igazi „műfaja” a traktáció és a kodifikáció volt.²⁵

Horánszky művének ismerői közül Takács Péter hajlott legjobban a pszichiáter téziseinek elfogadására.²⁶ Horváth Mihály jellemzését idézve ő is feltűnőnek tartja, hogy képességeihez mérten Deák mennyire híján volt a hiúságnak és az ambícióknak.²⁷ Deák személyes tulajdonságait ismertette a közszerepléstől való vonakodást olyannyira lényeges vonásnak tekinti, hogy felveti: „Ha más korban születik, vagy a történelem nem kényszeríti magát reá, egy anekdotázó, jó kedélyű, duhajkodástól és szélsőségektől mentes társasági ember vált volna belőle, akit humanizmusáért, mértéktartásáért és életvidámságáért kedvel a környezete. Vagy jogi szakíró lett volna, bár a tudományos pályához hiányzott belőle a szorgalom.”²⁸ Takács azt is elismeri, hogy Horánszky elméletében „sok igazság van”, így ő is úgy látja, hogy Deák „zaklatott időkben, forradalmi szituációban, gyors elhatározást és cselekvést követelő pillanatokban sohasem volt ura igazán a helyzetnek. Ilyenkor átengedte a politikai élet irányítását egyéniségüknél fogva arra alkalmasabb személyeknek.”²⁹ Ugyanakkor Deák ciklotim lelkialkatának ellentmond, hogy bizonyos esetekben, „ha a szükség úgy kívánta, és meggyőződéssel sem ellenkezett, Deák cselekvő részvételel mutatott példát. Politikusi elkötelezettsége fölé kerekedik minden esetben alkati sajátosságainak. A félreállítás akkor következik be, amikor meggyőződése kerül konfliktusba a történelmi folyamattal.”³⁰ Összegezve a fentieket, megállapítja, hogy „Sors, jellembeli adottság, történelmi látásmód, meggyőződés és származás egyformán a közjogi küzdelmek élére állította Deákat...”³¹

Kitűnő munkájában Sándor Pál Deák politikai szereplését elsősorban erkölcsi felfogásával magyarázza. Miután a szerző Deák személyiségével és életének eseményeivel egybevetve finom érzékenységgel elemzi az anekdotákat, megállapítja, hogy ha erkölcsi alapú politikai meggyőződéssel szemben kellett volna cselekednie, inkább túrt és visszavonult. Az 1843-as visszalépést is ennek tulajdonítja: Deáknak „emberélet árán nyert megbízatás nem kell”, mert ezzel egész politikájának erkölcsi megalapozottsága veszne el. Az aktuális politikai célok megvalósításában sem bízott ekkor, és morális indokok is a visszavonulást erősítették. Álláspontja mellett még elvbarátai, pl. Csányi László kemény és igaztalan vádjaival szemben is kitartott, ugyanakkor éppen barátai értetlensége nagyon fájt neki.³²

Sándor Pál egy korábbi tanulmányában ismerteti Deáknak azt a sógorához intézett, 1842-es levelét, melyben részletesen kifejti az aktuális politikai helyzetről borúlátó véleményét, amit elsősorban a kiéleződő nemzetiségi viszonyok, a szlávok foko-

25 Hanák 1994: 51.

26 Takács 1991, különösen 9–19.

27 Horváth 1886: I/350–351.

28 Takács 1991: 15.

29 Takács 1991: 13.

30 Takács 1991: 12.

31 Takács 1991: 19.

32 Sándor 1986: 104–113. Az idézett szavakat az őt meglátogató Degré Alajosnak mondta.

zódó aktivitása és a cári Oroszország erősödése okozott.³³ Horánszky ugyan nem ismerhette munkája írásakor az Oszterhueber Józsefnek szóló sorokat, de az általa fő forrásmunkaként használt Ferenczi-féle életrajzban is,³⁴ és Ferenczi egy külön tanulmányában is³⁵ olvasható erről a kérdéstről, a Deák és Wesselényi közti levelezés néhány ekkor keletkezett darabja kapcsán. A levelek alapján Deák általános elbizonytalanodása, a politikai közeljövő pesszimista megítélése már a véres zalai követválasztás előtt kimutatható.³⁶ Deák 1842/43-as pesszimizmusát Horánszky mégis elsősorban lelki eredetű, s a politikus lelkialkatából következő kedélybetegségének tulajdonítja, és nem tesz különbséget ekkori passzivitása és az 1846/47-re elhatalmasodó, testi panaszokban is megnyilvánuló betegsége miatt kényszerből vállalt tétlensége között. (102–108.) Ezzel szemben 1843-as visszalépését elsősorban politikai okokkal magyarázza Körmöczy Katalin. Deák nem látott esélyt sikerre politikai taktikája, a törvényeken alapuló, az ellenzéki irányzatokat összebékíteni kívánó politikálás elfogadására, és az egyes reformügyekben (a liberális szellemiségű büntetőjogi kódex és a nemesi adózás kérdése Zalában) is kudarcot vallott.³⁷

Estók János népszerű életrajzában több oldalról megközelítve igyekszik megmagyarázni Deák visszavonultságát. A zalai véres követválasztás, a háziadó körüli kudarok, az egyre indulatosabb és személyeskedő politikai stílustól való irtózás mellett a büntetőjogi kódex kapcsán elszenvedett személyes csalódást említi, továbbá az eleve borúlátó Deák elbizonytalanodását a Habsburg-birodalom jövőjéről. Új elemként jegyzi meg, hogy Antal bátyja halála után a birtok igazgatásának nyúga is Deák Ferenc nyakába szakadt. Kitér Deák betegségére is, ám azt csak testi kórnak láttatja.³⁸

Molnár András, minden bizonnyal Deák jelenlegi legjobb ismerője is több szempontot sorol 1843-as visszalépésének indoklásakor. Magánéleti társtalansága, különösen bátyja 1842-es halála után, csak fokozta általános pesszimizmusát Magyarországon bel- és külpolitikai eseményekről, s így nehezebben tudott személyes kudarcain felülemelkedni.³⁹ Mivel „Deák elvesztette reményét, hogy elveit érvényre juttassa, ezért inkább visszavonult az országos közélettől, mintsem feladja meggyőződését” – emeli ki a morális elem fontosságát.⁴⁰ Molnár elkülöníti Deák 1843-as, inkább politikai és erkölcsi okokra visszavezethető passzivitását a negyvenes évek közepén tapasztalható visszavonultságtól, melyet betegségével magyaráz. A kór eredetét – Horánszky vélekedését elfogadva – a depresszióban keresi, és hangsúlyozza, hogy a fizikai tünetek valóban akadályozták Deák politikai működését, így pl. 1846. március 3-án betegsége miatt félbe kellett szakítania megyei közgyűlési beszédét, sőt, a teremből is távozni kényszerült.⁴¹ Deák kedélyállapotát tovább rontották

33 Sándor 1979.

34 Ferenczi 1904: I/327–339.

35 Ferenczi 1900.

36 Vö. Hanák 1994: 52–53.

37 Körmöczy 1992: 51–61.

38 Estók 2003: 38–43.

39 Molnár 1998.

40 Deák–Molnár 2003: 61–62. (A vonatkozó rész Molnár András munkája.)

41 Molnár 1998: 6, 9–11. és 14–15.

azok a támadások, melyek kétségbe vonták, hogy valóban beteg, és megfutamodással vagy lustasággal vádolták.⁴²

A PSZICHOHISTÓRIAI MEGKÖZELÍTÉS HASZNA

Mindenekelőtt szögezzük le, hogy Horánszky könyve nem pszichohistóriai mű a szó szűkebb értelmében. A munka, tartalmilag is különváltan, részben egy személyes adatokra összpontosító biográfia, részben pedig egy Kretschmer elméletét felhasználó orvostörténeti elemzés. (Most nem említve a teljesen elavultnak számító, esszéisztikus befejezést.) Horánszky az orvostörténeti elemzéseiből azonban nem von le messzemenő következtetéseket. Jellemző, hogy mikor a Deák fő művének tartott kiegészítés háttérét rajzolja fel, feltűnően kerüli a Deák lelkialkatának elemzéséből levont konklúziókat. Testes és kényelemszerető volt – ezt tudjuk. Ez a piknikus testalkat és a ciklotim lelki beállítódás jellemzője Kretschmer szerint – ezt is elfogadhatjuk. De hogy Deák emiatt hajlott volna az egyezkedésre Béccsel – nos, ezt Horánszky sem állítja. Azt mondhatjuk, hogy ami Horánszky erénye, vagyis az elmélet óvatos kezelése, az adatoktól túlságosan elrugaszkodó megállapítások hiánya, – az egyúttal a munka hátránya is. A könyv révén nem ismerjük meg alaposan Deák lelki alkatát, és nem tudunk meg többet egyéniségéről annál, mint amit a „hagyományos” történetírók munkáiban is elolvashatunk.

Hozzátehetjük azonban, hogy ami igaz az írott forrásokból levont óvatos következtetésekre, azt nem mondhatjuk el a képi ábrázolások magyarázata kapcsán. Igaz, az írott források kezelésénél sokkal nehezebb 18. század végi portrék (18.) „fagatása”. Deák őseinek testalkatát vizsgálva Horánszky a nagyszülők igencsak gyenge minőségű, képzetlen és provinciális festőre utaló arcképei alapján von le következtetéseket azok testességére. Az így kissé elhamarkodottan megállapított piknikus testalkatot túlságosan könnyedén kapcsolja össze a róluk fennmaradt családi legendákkal (!), miszerint a nagyanya költekező volt, hogy máris kikerekedjék a jellemrajz, a kretschmeri elmélet segítésével. (17.)

Horánszky Nándor a Deákra vonatkozó adatok vizsgálata során kizárólag nyomtatásban megjelent műveket, elsősorban Deák-életrajzokat használt. Bár ezek részben valóban alaposnak tekinthetők (mint Ferenczi Zoltán századfordulós, háromkötetes biográfiája⁴³), részben pedig Deákot közelről ismerő személyektől (így családtagoktól, mint Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona, Deák nevelt lánya⁴⁴) származnak, mégis, már a bibliográfiát áttekintve is hiányérzetünk támad. Horánszky

42 Pl. Körmöczy 1992: 64.

43 Ferenczi 1904.

44 Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: *Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből*. Budapest, 1925. Ugyanakkor gyakran idézi a meglehetősen megbízhatatlannak számító, nagy mesélőkedvű „vajda”, Eötvös Károly műveit is. (*Emlékezések*. Budapest, 1901; *Utazás a Balaton körül. I–II*. Budapest, 1901; *Deák Ferencz és családja. I–II*. Budapest, 1902; Deák szülőföldéről: *Vasárnapi Újság* 1903, 42. szám 693–697. és 43. szám 710–711.) Bár megjegyzi, hogy Eötvös műveinek hitelességéhez kritika fér, ám ettől eltekint, mert Deák unokaöccse, id. Tarányi Ferenc a szerző édesapjának kijelentette, hogy mindez a Deák-könyvre nem áll, mert abban „a színvalóságot írja le”. (147.)

összesen 79 munkát tüntet fel itt (146–150.), de ezek egy része – nem számítva a tíz pszichológiai szakmunkát – egyáltalán nem tartalmaz közvetlenül Deák életére vonatkozó adatokat. (Szerepel köztük egy Goethe-életrajz és Renan: *Jézus élete* c. munkája is.) A Hernádi Mihály által összeállított Deák-bibliográfia (ez Deák művei mellett a róla szóló műveket is tartalmazza, beleértve a sajtóban megjelent cikkeket is) 1818-tól 1950-ig, azaz a könyv megírásáig (153.) ezzel szemben összesen 1008 tételet tüntet fel!⁴⁵ Persze nem állítjuk, hogy Horánszkyknak, mint ideg- és elmeorvosnak ezeket mind végig kellett volna olvasnia, de feltűnő, hogy a történészek, mint pl. Molnár András, aki levéltári kutatásokkal is kiegészítette ismereteit, mennyivel több adatot ismernek a fiatal Deákról, mint Horánszky.

Különösen igaz ez Deák fiatal- és gyermekkorára, melyek abból a szempontból fontosak, hogy egy pszichoanalitikus megközelítés számára ez az időszak kulcsfontosságúnak számítana. Deák születésének körülményei is (anyja meghalt, búskomorra vált apja eltaszította magától és rokonok nevelték) indokolnának egy ilyen elemzést. Ismerve Deák nőtlenségét, sőt, a nők hűségével kapcsolatos negatív véleményét, kézenfekvő volna ezek között az adatok között valamilyen összefüggést keresni. Ez az elemzés azonban még várat magára, még ha Sándor Pál érzékeny tollal megírt könyve⁴⁶ igen sok szempontból meg is felel ennek az igénynek. (Különösen a 6. fejezet szellemes elemzésére gondolunk, amikor egy gyermekkori játék során elszenvedett bal esetről, s az ehhez kapcsolódó halálfélelem felnőtt kori hatásáról ír a szerző.⁴⁷) Ám Sándor Pál is csak néhány, évtizedekkel később mesélt anekdotából tud visszakövetkeztetni, a gyermek- és serdülőkorra nézve nagyon kevés „pozitív” adat áll rendelkezésre hősünkről.⁴⁸ De igaz ez az ötvenes évek első felére is, hiszen csak későbbi visszatekintések révén pillanthatunk be Deák ekkori politikai gondolatvilágába.⁴⁹

Nem állítjuk, nem is állíthatjuk, hogy a pszichológia módszerével nem lehet új, akár alapvető magyarázatokat találni történelmi tények, személyiségek vagy események, tettek jobb megértéséhez. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy az elemzés előtt a pszichiáter vagy az orvos rendelkezzen a szükséges mennyiségű történelmi adattal – és azokat a történettudomány elvárásainak megfelelően kezelje. A történettudományos szempontból is elfogadható, értékes források hiányában minden elemzés eleve csak féltudományos vélekedés lehet. Forrásainak összegyűjtését vagy saját magának kell elvégeznie, vagy a történészek által feltárt adatokat használhatja. Ez azonban nagyon leszűkíti a pszichohistoria alkalmazhatóságának körét. Nem véletlen, hogy a pszichohistorikusok számára Hitler kedvelt „célszemély”: mivel a modern korban élt, és működése hosszú évtizedeken át kellően fontos volt már kortársai számára is, milliányi adatot tudunk róla, akár viselkedését, személyiségének egyes apróbb meg-

45 Hernádi 1992.

46 Sándor 1986.

47 Sándor 1986: 94–103.

48 Deák zalai éveinek legalaposabb ismerője szerint „Deák Ferenc életének Tárnokon töltött első öt évéről egyetlen hiteles forrásunk sincs.” (Molnár 2003: 31.) Vagy a Deák vallásosságát vizsgáló Csorba László is kénytelen kijelenteni: „Közismert, hogy mennyire kevés adat vet némi világot a gyermek Deák világnézeti kötődéseinek kezdeti, kialakulási körülményeire.” (Csorba 1994: 80.)

49 Deák–Molnár 2003: 88, 96.

nyilvánulási formáit tekintve is. (Persze így is lehetséges, hogy az egyes tények alapján a pszichohistorikus olyan következtetésekre ragadtatja magát, melyeket bizonyítani, vagy igazolni nem tud, mint például Robert G. L. Waite, aki Hitlert szexuálisan perverznek, szadomazochista beállítottságú személynek gondolja.⁵⁰)

A ránk maradt források szempontjából mostohább helyzetben van a 19. századi történelem kutatója, hiszen eleve kisebb mennyiségű adattal kell beérnie. Ráadásul ezek – talán a magánéletet a 20. századinál sokkal inkább tiszteletben tartó korabeli erkölcs miatt – a pszichohistorikus számára jobbára értékelhetetlenek, vagy legalábbis sokkal kevesebbet árulnak el a vizsgálandó személy belső érzéseiről, lelki konstitúciójáról. Ez a helyzet Deákkal is: lelkialkatának teljes megértése jóformán lehetetlennek tűnik.

Ifj. Bertényi Iván

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Botond Ágnes 1991: *Pszichohistoria – avagy a lélek történetiségének tudománya*. Budapest
- Botond Ágnes 2003: *Pszichohistoria*. In: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József (szerk.) *Bevezetés a társadalomtörténetbe. Hagyományok, irányzatok, módszerek*. Budapest, 532–556.
- Csorba László 1994: Deák Ferenc liberális katolicizmusa. In: *Deák Ferenc, a liberális politikus. A Zalaegerszegi Liberális Klub konferenciája, 1993. szeptember*. Budapest, 79–86.
- Deák Ágnes – Molnár András 2003: *Deák Ferenc*. Budapest
- Estók János 2003: *Igazság és törvény. Deák Ferenc élete*. Budapest
- Ferenczi Zoltán 1900: Deák két levele s a szláv kérdés 1842–43-ban. *Budapesti Szemle* (102. k.) 280. sz. 30–46.
- Ferenczi Zoltán 1904: *Deák élete. I–III*. Budapest
- Halász László – Marton L. Magda (szerk.) 1978: *Típustanok és személyiségvonások*. Budapest
- Hanák Péter 1994: Deák Ferenc, a kiegyenlítő. Alkat és szituáció összefüggései. In: *Deák Ferenc, a liberális politikus. A Zalaegerszegi Liberális Klub konferenciája, 1993. szeptember*. Budapest, 49–64.
- Hernádi Mihály 1992: Bibliográfia 1818–1990. In: Körmöczi Katalin: (szerk.) „...a mi megmarad, fordítsa jó célokra”. *Deák Ferenc hagyatéka*. Budapest, 359–425.
- Horánszky Lajos 1994: *Tisza István élete és kora. I–II*. Budapest
- Horánszky Nándor 1972: Deák Ferenc lelki alkata és betegségének befolyása politikai pályájára. *Orvostörténeti Közlemények* 64–65. 13–32.
- Horváth Mihály 1886: *Huszonöt év Magyarország történelméből, 1823–1848*. Budapest
- Király Béla 1993: *Deák Ferenc*. Budapest
- Körmöczi Katalin 1992: Deák Ferenc életútja. In: Körmöczi Katalin (szerk.) „...a mi megmarad, fordítsa jó célokra” *Deák Ferenc hagyatéka*. Budapest, 9–228.
- Lexikon der Psychologie*. Hrsg. vom Faktum Lexikoninstitut. Gütersloh–München, 1995.
- Molnár András 1998: Deák Ferenc a forradalom előtt. In: Molnár András (szerk.) *A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere*. Zalaegerszeg, 5–20.

⁵⁰ Waite 1998.

- Molnár András 2003: *A fiatal Deák Ferenc. A felkészülés és a zalai pályakezdet évei 1803–1833.* Budapest
- Pléh Csaba 2000: *A lélektan története.* Budapest
- Runciman, Steven 1999: *A kereszties hadjáratok története.* Budapest
- Sándor Pál 1979: Deák politikai koncepciójához. (Ismeretlen levele 1842-ből). *Történelmi Szemle* 2. 262–282, maga a levél: 263–275.
- Sándor Pál 1986: *Az anekdotázó Deák Ferenc.* Budapest
- Sillamy, Noerbert: 1997: *Pszichológiai lexikon.* Budapest
- Takács Péter 1991: *Deák Ferenc politikai pályája 1849–1865.* Budapest
- Waite, Robert G. L. 1998: Adolf Hitler antiszemizmusa: történelmi és pszichoanalitikus tanulmány. In: Hunyady György (szerk.) *Történelmi és politikai pszichológia.* Budapest, 340–366.